

ТИПОВІ ОЗНАКИ «ДЕФЕКТНИХ ДЕМОКРАТІЙ» СУЧАСНОСТІ

У статті розглядаються основні ознаки «нових демократій» незавершеного статусу, які відрізняються від загальноприйнятих форм демократичного розвитку.

Ключові слова: демократія, дефектна демократія, суверенність народу, легітимність, обмеження влади, авторитарні режими.

Значна кількість «нових демократій» визначаються як неліберальні та дефектні. Вони являють собою держави, які відійшли від авторитарного режиму, але опинилися в незавершеному статусі, що заморожується і характеризується відносною стабільністю. Дефектні демократії не забезпечують достатньою мірою захист політичних свобод громадян, обмежуючи замість цього базові права, щоб надати переваги групам, які перебувають при владі в державі або відіграють провідну роль у суспільстві. У той же час ці країни демонструють прогрес у сфері забезпечення політичної участі, особливо в питаннях проведення вільних справедливих виборів. Проте є й серйозні слабкості, які досить часто виявляються одночасно.

Дефекти, пов'язані зі змістом конституції або із забезпеченням верховенства права, є перешкодою в багатьох випадках для існування належного рівня горизонтальної підзвітності, адекватних механізмів стримувань і противаг та громадського контролю за керівниками. Як правило, все це супроводжується зловживанням владою і корупцією. Президентська форма державного правління особливо страждає від цієї проблеми.

Іншою ознакою є низький рівень забезпечення громадянських прав або зовсім відверті порушення прав людини, що свідчать про недостатній рівень забезпечення верховенства права. Як правило, це поєднується з управлінськими недоліками.

Третьою типовою ознакою дефектних демократій є існування впливових груп, які володіють правами, що перебувають поза межами регулювання демократичних норм. У багатьох країнах військові є однією із таких груп; вони самі підкреслюють свій особливий політичний статус. Але все-таки існують і інші групи – великі землевласники, духовництво, мафія, які вимагають особливих прав. Це

все може призвести до ситуації, коли обрана посадова особа насправді не має у своїх руках ефективної управлінської влади.

Подальша демократизація видається важким завданням для неліберальних і дефектних демократій. Шанси для цих демократій полягають у зростанні політичної участі, що буде сприяти формуванню сильного громадянського суспільства, яке здатне «підштовхнути» проведення реформ, усуваючи в такий спосіб згадані недоліки.

Останнім часом стала популярною концепція гібридних режимів, що поєднують у собі елементи автократії і демократії. Американський політолог Ф. К. Шміттер з великої кількості гібридних режимів виділяє два. У тих випадках, коли авторитарний режим проводить лібералізацію без демократизації, тобто громадяни дістають ліберальні права без вільних виборів, формується диктабланда. Коли має місце демократизація без лібералізації, тобто вибори проводяться, але їхній результат визначений, оскільки ЗМІ невірні і у громадян немає ліберальних прав, такий режим Ф. Шміттер пропонує називати демокрадурою [1].

Однак концепція гібридної системи тільки на перший погляд здається вдалою політологічною знахідкою, а на практиці мало допомагає зрозуміти типологічні розходження між «новими демократіями». Категорія «гібридна система» застосовується в сучасних умовах для характеристики настільки великого числа поставторитарних казусів у різних регіонах світу, що стає зрозумілим: вона не стільки описує особливий тип «нових демократій», скільки відображає спільний для їх більшості перехідний стан. Констатувати «гібридність» режиму – значить образно описати незавершену демократизацію, нереальне, але цілком природне для будь-якого перехідного суспільства співіснування і протиборство старого і нового (уже не авторитаризм, але й не цілком демократія).

Очевидно, що недоліки всіх наявних на сьогоднішній день варіантів типології сучасних режимних змін обумовлені у першу чергу тим, що в теоретико-методологічному арсеналі політичної науки поки відсутня розгорнута система критеріїв, на яку така типологія могла б опертися. На думку А. Мельвіля, основу цієї системи критеріїв повинні скласти багатовимірні параметри, аналіз і концептуалізація яких дозволили б відповісти на запитання про причини настільки різних траєкторій і результатів поставторитарних трансформацій. На особливу увагу заслуговують такі виміри:

– характер традицій (цивілізаційних, культурних, політичних та ін.);

- особливості зовнішнього середовища як фактора, що підтримує або перешкоджає внутрішнім трансформаціям;
- стан соціально-економічної, політичної, культурної та інших сфер у вихідних, відправних точках політичних трансформацій;
- переваги процесів ерозії та розпаду авторитарних структур влади;
- принципи зміни і репродукції політичних і економічних еліт;
- специфіка нових політичних інститутів і шляхів їх вибудовування;
- тактика політичних акторів (з урахуванням їх конкретних індивідуально-психологічних особливостей) [2, с. 64–75].

Відповідаючи на запитання, навіщо потрібна демократія, Р. Даль виділяє такі основні чинники: а) врятування від тиранії – створення перешкоди для приходу до влади жорстоких і аморальних диктаторів; б) дотримання основних прав і свобод – гарантування громадянам тих основних прав і свобод, які недемократичний лад не надає й надати не може; в) свобода особистості – забезпечення громадянам більш широкого діапазону свободи, ніж будь-яка інша політична система; г) самовизначення – надання особистості максимальної можливості для здійснення свободи самовизначення, тобто можливості жити за законами, які особистість вибирає для себе сама; д) моральна автономія – максимальні можливості для прояву моральної відповідальності; е) можливість розвитку особистості, причому більшою мірою, ніж будь-яка інша форма організації суспільства; ж) захист основних інтересів особистості – надання допомоги людям у захисті їх інтересів; з) політична рівність – здатність забезпечити відносно високий рівень політичної рівноправності; і) прагнення до миру – відмова від війни один з одним; к) процвітання – країни з демократичним урядом мають більшу в порівнянні з недемократичними країнами тенденцію до процвітання [3, с. 49–60].

Необхідно зазначити, що, незважаючи на всю привабливість демократії, у неї існують серйозні проблеми, вирішення яких є необхідною умовою її ефективного функціонування. Причому занепокоєння, що звучить у політологічній літературі із приводу нинішнього стану і політичного потенціалу демократичної системи, пов'язане не тільки із проблемами «нових демократій», але і з характером розвитку «класичних демократій».

Роберт Даль звертає увагу на нерівність громадян як фундаментальну проблему в усіх демократичних країнах [4, с. 505]. Перспектива розвитку демократії, на його думку, залежить від ступеня наближення демосу (народу) до еліти, що приймає рішення. Удосконалювання громадян, їх активна участь у житті суспільства і

держави є необхідною умовою розвитку демократії. І чим вище рівень політичної участі, чим ближче громадяни до постійно зростаючого рівня вимог до учасників політичного процесу, тим ближче демократія до свого ідеалу, до якого можна і потрібно прагнути, але якого досягти неможливо.

Дж. Сарторі вважає, що справжнім ворогом, який загрожує демократії, є прагнення більш «чистої» і досконалої демократії [цит. за: 5, с. 170]. Демократія не може не викликати створення міфів, сприятливих для неї, але міфи, які не реалізовано вчасно, перетворюються на утопію, що руйнує демократію. Він також вважає, що демократія може призвести до тиранії, але носієм цієї загрози є не більшість, яка здатна послабити центри влади, а меншість, що може скористатися труднощами демократичної системи або для її знищення, або для надання їй закритого олігархічного характеру.

Французький політолог Ж. Бешлер розрізняє три види викривлень демократії – політичні, ідеологічні і моральні [6, с. 168–186]. Під політичними викривленнями він розуміє політичний ринок, під яким розуміється обмін, розподіл і пошук. Обмін відбувається між приватною і державною сферами. Приватні інтереси виступають у ролі однієї зі сторін в обміні і пропонують свої голоси та сприяння партнерові в ході виборів. Їхніми партнерами є політики, яким потрібні голоси і підтримка громадян для обрання в органи влади. Тут виникає протиріччя демократії. Оскільки демократія – це прагнення спільними зусиллями досягти загального блага, то виникає конфлікт інтересів між приватним і суспільним. Викривлення демократії тут виявляється тим яскравіше, чим активніше перетворюються у життя приватні інтереси, що спричиняє протилежний процес – придушення приватних інтересів державною сферою. Викривленню піддається діяльність політиків, які спрямовують її не на загальну користь, а намагаються своїм трактуванням загального блага і своєю компетентністю перекопати громадян в пошуку вірної мети. В результаті можна зробити висновок: політичний ринок узаконює нечесну гру.

Ідеологічні викривлення виникають через те, що кожний принцип демократії може мати хибне тлумачення, а кожне хибне тлумачення може призвести до ідеологічних висновків, що є небезпечними для демократії, якщо вони будуть застосовані на практиці. Ж. Бешлер зупиняється на двох найпоширеніших і шкідливих принципах. Перший з них – суверенність народу. Народ є абстракцією. Він являє собою колектив, що завжди мовчить, не маючи ані волі, ані здатності до дії. Оголосити, що влада належить народу, означає, створити реальну небезпеку заміни народу його представниками, які вважають себе

легітимними носіями влади. А оскільки народ мовчить і нічого не вирішує, то ці представники стають носіями необмеженої влади, що призводить до появи автократичних режимів.

Другим ідеологічним викривленням є судження про те, що демократія – це правління більшості. Ж. Бешлер вважає, що воно, безумовно, справедливе для державної сфери, а в сфері приватних інтересів виявляється викривлення. Так, замість того, щоб виробити серединні інтереси за допомогою регульованого ринку в результаті вільного торгу, люди воліють організувати загальні збори, на яких за допомогою голосування виявляється більшість, інтереси якої нав'язують іншим. Така процедура, на думку французького політолога, є неправомірною й незаконною в демократичному суспільстві, більше того вона надає можливість маніпуляції з боку організованих груп і є виправданням для гноблення меншості. Доведене до свого логічного завершення правління більшості призводить до автократії.

Моральні викривлення містять у собі всі зловживання свободою, які полегшуються гарантованістю громадянських свобод, розмежуванням державної та приватної сфер і принципом політичної правомірності всіх думок і всіх смаків. Вчений акцентує увагу на відмінності людей у їхній адаптації до навколишніх життєвих умов. Найбільш сильні, яких меншість, уміють чітко ставити перед собою цілі і прагнути до їхньої реалізації. Більшість містить у собі не найдужчих і не найслабших, а звичайних людей, які здатні справлятися із проблемами і нести відповідальність за досягнуті результати, у той час як найбільш слабкі, яких теж меншість, виявляються нездатними вирішувати проблеми, що виникають. Вони погано адаптуються та не вміють самостійно з користю для себе переживати сучасну індивідуалізацію.

Незважаючи на перераховані викривлення демократії, Ж. Бешлер досить оптимістично дивиться в майбутнє демократичного розвитку, обґрунтовуючи свій оптимізм тим, що, по-перше, всі вони не можуть існувати вечно, а по-друге, їхнє поступове поповнення зміцнює стабільність демократії. Демократизація розтягується в часі, що несподіваним чином сприяє стабільності. Сучасні демократичні інститути і практики здатні мирно розв'язувати проблеми між владою і суспільством шляхом зміни команди, що перебуває при владі, на чесних справедливих виборах.

Італійський політолог Н. Боббіо, аналізуючи співвідношення теорії та практики демократії, формулює шість невиконаних «обіцянок» демократії [цит. за: 7, с. 175].

1. Ідеальна модель демократії передбачає прямий зв'язок між індивідом і колективною владою. У реальності ж між індивідом і

державою існує безліч проміжних інститутів у вигляді партій, а також інших формальних та неформальних організацій.

2. Відповідно до сучасних демократичних теорій, суспільний інтерес повинен був перемогти над безліччю приватних. Забезпеченням того, щоб представник враховував суспільний інтерес, а не інтереси тільки своїх окремих виборців, могло б стати скасування імперативного мандата (мандат на представництво їх інтересів вручає більш-менш вузька група виборців). Але проти цього виступили ті організації, існування яких стало перешкодою виконання першої «обіцянки».

3. В ідеалі демократія прагне до рівного розподілу влади і створення такої форми політичного співтовариства, у якому не буде політичних еліт. У дійсності політична еліта існує і при демократичному режимі.

4. Демократична модель передбачає ухвалення колективного рішення за участю всіх громадян з будь-якого питання, що впливає на їхнє соціальне життя і відносини. Але в існуючих демократичних державах процес прийняття рішень відбувається в спеціально створених для цього інститутах і лише питання особливої важливості виносяться для ухвалення колективного рішення. Таким чином, демократизація держави не означає демократизацію соціального життя.

5. Теоретично демократія обіцяє відсутність будь-якої таємності в здійсненні політики, на ділі ж у сучасних демократичних державах завжди зберігаються галузі, в яких здійснення влади приховано від громадського контролю.

6. Ще одна «обіцянка» ідеальної демократії полягає у тому, що будь-який громадянин зможе усвідомлено і грамотно реалізувати свої права. Насправді ми маємо справу з безліччю громадян демократичних держав, які з ряду причин не в змозі ефективно реалізувати свої права і виявляються відчуженими від політичного життя.

Незважаючи на існуючі загрози демократії та розбіжності між теорією і дійсністю, можливості демократії не вичерпані, і цей режим, на думку італійського політолога, має майбутнє.

На думку ізраїльського дослідника Ш. Ейзенштадта, конституційно-демократичним режимам властиві крихкість і нестійкість, джерела яких кореняться в ідеологічній та інституціональній історії сучасних політичних формацій, так само як і в культурній та політичній програмі сучасності. Ізраїльський політолог вважає, що підставою для таких тверджень є відкритість політичного процесу в конституційних демократіях і тенденція до постійної переоцінки сфери політичного, що її супроводжує. «Ця відкритість, –

зазначає Ш. Ейзенштадт, – головна причина крихкості сучасних демократичних режимів, але парадокс у тому, що вона забезпечує безперервність їхнього існування». Відкритість політичних систем свідчить про їхню можливість адаптації до дійсності, що змінюється, сприйняття необхідних змін, що призведе, за висловом Ш. Ейзенштадта, до формування уявлення про політику як про «гру» з не нульовою сумою, коли виграш однієї сторони не рівнозначний програшу іншої.

Як основні «протиріччя», характерні для політичної програми сучасності, ізраїльський дослідник виділяє наступні. По-перше, протиріччя між акцентом на автономії людини і потужним, жорстким контролем. По-друге, протиріччя між творчим початком, що внутрішньо властиве образам, створеним ідеями Відродження, Просвітництва та великих революцій, і розмиванням таких образів, розчаруванням у них у зв'язку з рутинізацією і бюрократизацією сучасного світу. По-третє, протиріччя між цілісною картиною сучасного світу, змістом що його наповнює, і дробленням цього змісту внаслідок автономії різних інституціональних сфер, яка розширюється - економічної, політичної і культурної. По-четверте, протиріччя між тенденцією до самовизначення й створення самостійних політичних одиниць і зростанням міжнародних сил, що перебувають поза контролем з боку цих одиниць [8, с. 67].

Багато з нинішніх проблем демократії, так чи інакше, обумовлені тенденціями глобалізації. Значною мірою цей взаємозв'язок виявляється у звуженні сфери суверенної влади демократичних інститутів сучасної держави.

Протягом всієї історії розвиток демократії був пов'язаний із переміщенням влади з місцевого на загальнонаціональний рівень. Саме паралельно із ствердження територіального простору демократичної політики в межах нації-держави відбулося наповнення конкретним змістом поняття «народ», що стало природною умовою реалізації сучасною демократією її сутності – «правління народу в інтересах народу». Однак сьогоdnішній світ переживає переміщення все більшого обсягу влади з рівня національних держав на рівень наднаціональних структур. Численні міжнародні організації, а також транснаціональні промислові і фінансові корпорації утворюють у своїй сукупності якусь неформалізовану і широко розгалужену систему наднаціонального правління, яка регулює переміщення у світі капіталів, товарів, послуг, робочої сили, продуктів культури й т. п. і в результаті обмежує владні повноваження національно-державних інститутів.

Звичайно, було б невірним абсолютизувати нинішні тенденції десуверенізації сучасної національної держави. Разом з тим реальність є такою, що в цілому ряді випадків прийняття рішень на рівні національних держав детермінуються сьогодні досить жорсткими рамками, що обумовлені різними наднаціональними структурами. І ця «передислокація» центрів влади, що обумовлена глобалізацією, виявляється серйозним викликом демократичним формам правління, виступаючи як фактор нової трансформації демократії, що може загрожувати її певному вихолощуванню.

Отже, з одного боку, суспільні зміни останніх десятиліть у різних регіонах світу призвели до безпрецедентного за своїм розмахом поширення демократичної системи вшир і утвердження її цінностей у суспільній свідомості мас на всіх континентах. Однак, з іншого боку, сьогодні все чіткіше виявляється недостатня ефективність існуючих демократичних інститутів у вирішенні низки проблем сучасного суспільства. Разом з тим вся історія демократії відзначена постійним пошуком таких її форм, які забезпечували б найбільш ефективне управління суспільними процесами. І хоча різні форми і механізми демократичної політики, що виникли в результаті цього пошуку в різних країнах, виявлялися не рівною мірою результативними, у цілому демократія зуміла продемонструвати свою життєздатність, знаходячи виходи із кризових ситуацій і даючи більш-менш вдалі відповіді на виклики свого часу. Все це дозволяє з оптимізмом оцінювати майбутнє демократії.

Література

1. Шмиттер Ф. К. Угрозы и дилеммы демократии [Электронный ресурс] / Ф. К. Шмиттер. – Режим доступа : <http://www.russ.ru/antolog/predely/1/dem2-2.htm>
2. Мельвиль А. Ю. О траекториях посткоммунистических трансформаций / А. Ю. Мельвиль // Политические исследования – 2004. – № 2 – С. 64-75.
3. Даль Р. О демократии / Р. Даль ; [пер. с англ.]. – М. : Аспект Пресс , 2000. – 208 с.
4. Даль Р. Демократия и ее критики / Р. Даль ; [пер. с англ.]. – М. : РОССПЭН, 2003. – 576 с.
5. Баранов Н. А. Современная демократия: эволюционный подход / Н. А. Баранов. – СПб. : Балт. гос. техн. ун-т, 2007. – 208 с.
6. Бешлер Ж. Демократия: Аналитический очерк / Ж. Бешлер ; [пер. с фр.]. – М. : UNESCO, 1994. – 426 с.
7. Баранов Н. А. Вказ. робота.
8. Эйзенштадт Ш. Н. Парадокс демократических режимов: хрупкость и изменяемость (I) / Ш. Н. Эйзенштадт // Политические исследования. – 2002. – № 2. – С. 67-81.

В статье рассматриваются основные признаки «новых демократий» незавершенного статуса, которые отличаются от общепринятых форм демократического развития.

Ключевые слова: демократия, дефектная демократия, суверенность народа, легитимность, ограничение власти, авторитарные режимы.

The basic signs of «new democracies» of the uncompleted status, which differ from the well-known forms of democratic development, are examined in the article.

Key words: democracy, imperfect democracy, sovereign's people, legitimacy, limitation of power, autocratic regimes.

Кадук Наталя Іванівна – кандидат політичних наук, викладач Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України.

Рецензент: проф. Чемшит О. О.